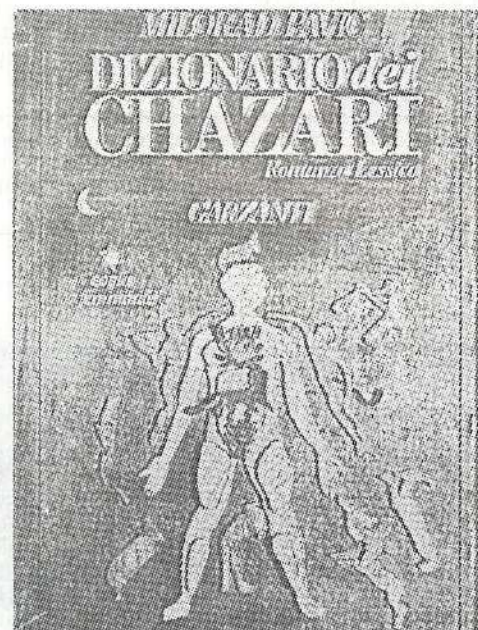
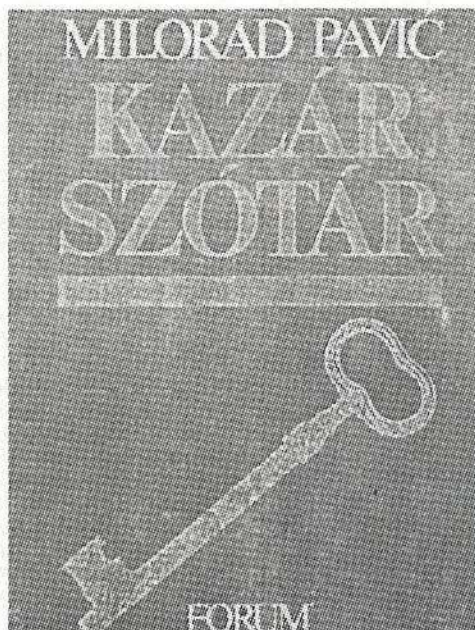

strana književna kritika o »hazarskom rečniku« milorada pavića

Priradio: Petru Krdu

IZVODI IZ KRITIKA OBJAVLJENIH U FRANCUSKOJ, BELGIJI I ROMANSKOJ ŠVAJCARSKOJ

od marta do jula 1988.

LIBERATION, 10. marta 1988.

(najava na naslovnoj strani sa slikom pisca, reportaža i intervju na tri strane).

Jugoslovenski pisac Ivo Andrić prvi je u svojoj zemlji ovenčan Nobelovom nagradom 1961. ... »Lehicon Cosri«, prvo izdanje »Hazarskog rečnika« nosi godinu 1691. ...

Jean—Baptiste Harang

LA CROIX, L'Evenement, 12. mart 1988.

B. KAO PAVIĆ. P. KAO BORHES.

Kakvo je zadovoljstvo otkriti istovremeno s Borhesom u jednom Jugoslovenu, Miloradu Paviću. Rečnik koji sav zvuči od priča i istorije, od jeresi, igara i tajni gde se izvanredno mešaju vrline romana i erudit-ska ironija. Osovina Buenos Aires — Beograd prolazi kroz Pariz. ... To je pravi podvig. Knjiga koju ne treba propustiti ni u kom slučaju. Postoji muška i ženska verzija. Tako da je reč o retkom delu koje se može čitati u društvu. Veoma podesno da se sklopi metafizički i romaneskni mozaik, u kojem će se videti da je biti »Hazar« u našem svetu gotovo neminovnost. ...

J. M. de Montremy

L'UNION, 15. mart 1988.

Tolkin je stvorio svet van vremena. Swift je saznao svetove van uobičajenog, Karol je stvorio život van dimenzija, Pavić ponovo pronalazi jedan narod koji nije preživeo hiljaditu godinu. Hazari su se istopili među ostalim sredozemnim narodima, idući od malih nesreća ka velikoj, ali pošto slučaj čini čuda, sada smo svi pomalo jednostruki, dvostruki ili trostruki ako ne višestruki Hazari, a da nam to čak ne izgleda neobično posle izdavanja ove knjige. ...

J. T.

LE REPUBLICAIN LORRAIN, 20. mart 1988.

»Hazarski rečnik« Milorada Pavića postaje događaj. ... novi dah pod antikomformističkim oblikom, inovatorski postupak i misao neos-porno savremena, hranjena vekovima kulture. U pitanju je bio izazov da se čovek sadašnjice zainteresuje za duhovne doživljaje jednog nara-da iščezlog pre više od hiljadu godina. Milorad Pavić je prihvatio ruka-vicu i nudi snažnu knjigu sa više načina čitanja. ...

Odile Le Bihan

L' EVENEMENT, 23. mart 1988.

U Vavilonskoj biblioteci jedan jugoslovenski erudita nedavno iz-nosi u javnost jednu od onih knjiga o kojima se sanja i koje, poput En-ciklopedije Tiona, preokreću svet za koji mislimo da nam je poznat. ... Čovek i žena (postoji izdanje za svaki od dva pola) mogu tu da otkriju nepoznate svetove, ozbiljne tajne, čarobne priče i možda čitalačku sre-ću kojoj nema ravne.

Pierre Enckell

LE MONDE, 25. mart 1988. Paris.

»Na ovom mestu leži onaj čitalac koji neće nikada otvoriti ovu knjigu. On je ovde zauvek mrtav«. Je li to kletva koju pisac upućuje on-ma koji neće čitati njegovu knjigu? Je li to strah od zlih očiju koje bi mogle objasniti da je Hazarski rečnik prodat u 50.000 primeraka na srpskom jeziku? ... Zaista pozivi na čitanje do nas dolaze vijugavim sta-zama.

Međutim, ta bizarna knjiga — rečnici se obično ne prevode — ima sve što može da vas zaintrigira: »roman-leksikon u 100.000 reči«. ... Milorad Pavić, ranije nepoznat van Jugoslavije, posle pojave Hazarskog rečnika 1984. godine postao je poznat širom sveta. ... U zavisnosti od to-ga kako čitate bezbroj priča se sklapa i rasklapa da bi stvorile celinu iz koje vam uvek ponešto izmiče; drugi pol, možda. ... Još jedan igrač, maj-stor humora, znalac otrovnih rukopisa u jednom operetskom srednjem veku, veliki stručnjak za kabal i milenarizam, Italijan Umberto Eko podseća nas na Srbina Pavića. ...

Nicole Zand

PARIS MATCH (25. III 88)

Najzad jedan roman koji se može čitati u svim pravcima. To je, iz-gleda, prva knjiga XXI veka. ... Saga koja svodi račune, razvija, obuhva-ta, eksplodira i peva u hiljadu glasova o bitkama, kriminalističkim za-pletima i metafizičkim rasprama. ... Događaj na poslednjem frankfur-tskom sajmu knjige, ovaj rečnik Hazara je prvi veliki »k(v)azar«, prva velika crna rupa književnosti koja dolazi.

Philippe Tretiack

JOURNAL DE GENEVE (SUISSE), 26. mart 1988

Evo potpuno neidentifikovanog štampanog objekta! Taj »pred-met«, »Hazarski rečnik«, dolazi nam iz Jugoslavije, preko jedne daval-ske diplomatske pošiljke, gde su se našli fantomi svih velikih prekršila-ca književnosti, Borhesi, Kortasari, Ruseli, Pereci i ostali Kalvini! Sav taj lepi svet sastavljen je u jednom srpsko-hrvatskom koktelu, koji se u isto vreme igra školice, ukrštenih reči, i apokrifnih šala, Rubikove kocke, književnih maca za nadmudriti samog sebe, igra se istorijskih priča i

kataloga nenalažljivih stvari, kabalističkih traktata, ruskih lutaka i gimnastičkih ulipijanskih vežbi...

Bilo da se odlučite za dijagonalno čitanje, za azbučni redosled ili hazardni nered, to će svaki put biti ista očaranost, jer kaleidoskop Milorada Pavića djeluje savršeno dobro, ne umarajući nikada čitaoca... Izvesno je da je ovo malo čudo jedna španska krčma gde svak spravlja večeru prema sopstvenom ukusu. Jer na istorijskoj potki scenarija, ovdje se otkrivaju neobični nadevi digresija, svi takode opijajući i izvršni... Ali neće se nikada sačiniti potpuni inventar ove Kule vavilonske gde se prožimaju unakrst vampirske priče, igre duha, romansijske zagonetke i filološki odgonetljaji. Šta biste još? Jednog Jevrejina s noktima od stakla, sirenju što na svakoj ruci nosi dva palca, srpskog pisara snabdevenog jedinom nozdrvom, anadolijskog svirača koji proizvodi leute od kornjačinih oklopa, vojvodu sposobnog da odere neprijatelja u živom stanju pomoću obične ljuštore školjke, sibilinsku knjigu štampanu otrovnim mastilom i drugu, tetoviranu u celosti na ljudskoj koži; ne zaboravljajući onu hazarsku princezu, čije je ime ustvari anagram E. T. A. Hoffmann-a, velikog proroka u pavićevskoj državi.

Srećan put! Faust i Belzebub reći će vam da je ovaj roman neiscrpan kao fatamorgana rođena iz ništavila. Kad jednom zatvorite tu paklenu mašinu — ako ipak do toga dođe jednog dana — pazite kuda ćete stati, jer demonski Pavić nas uči da je stvarnost, kao i istina samo jedan trik.

André Clavel

LE PROVENÇAL, 27. mart 1988.

Ne znam da li će ova knjiga potući rekorde prodaje, sve što znamo to je da oдавно nisam bio tako uzbuđen, zaveden, zatečen, osvojen, fasciniran, čitanjem knjige kao što mi se upravo desilo s »Hazarskim rečnikom« Milorada Pavića, jednim romanom-leksikonom. Sada, kad treba da o tome dam računa, pero okleva i ne zna u kom pravcu da krene, toliko je obilje neizmerno, toliko je ta knjiga tuda kartezijskom duhu ili naprosto tuda svakoj rutini. Pa ipak, to je rečnik! Ima li čega običnog? Ali, to je davolski rečnik, koji vas hvata u klopku i ne oslobađa vas više, napisan rukom jednog davolskog pisca. A u stvari, to je roman! Što će reći da svaka reč stavljena u odrednicu mesto da vam pruži običnu definiciju, predstavlja vam jednu ličnost, jednu situaciju, daje vam neko objašnjenje, priča vam neku priču... ili vam otvara vrata nekog drugog sveta. Što znači da nije neophodno početi na strani jedan da bi se dovršilo na poslednjoj stranici, nego je čak preporučeno da se to ne učini...

Milorad Pavić je pripovedač bez premca koji je uložio sve svoje umeće da izmisli čitav jedan svet... Pavić je neka vrsta balkanskog Kijevca; polazeći od komadića kosti izgubljene istorije, vaskrsao je književnog dinosaurusu u kojem duh može snažno da uživa.

Jean Contrucci

24 HEURES (SUISSE), 31. mart 1988.

Knjiga XXI veka... Pažnja, opasnost! Pokušajte da odmotate hazarsku zmiju pre no što vas ujede!... Srećan ko bude mogao da izađe iz tog lavirinta bez frustracije. Jer, u tu se knjigu ulazi kako se hoće, ali se iz nje izlazi kako se može, sa preneraženjem i pometenošću. Roman leksikon u 100.000 reči neiscrpan u dovirljivosti i inteligenciji (koja je ograničena vašom). To je superknjiga protiv dosade, koja će biti čitana na svim jezicima bez obzira na azbuke. Jedna vrsta Ilijade, nešto poput kompjuterske Odiseje, otvorena, integralna knjiga, obdarena lepim oniričkim rukopisom, koja crpi u isti mah iz hrišćanskih islamskih i hebrejskih vrela da bi iskazala prošlost, sadašnjicu i budućnost... Knjiga koju treba čitati kraj telefona, ako čitate sami...

Patricia Serex

LA LIBRE BELGIQUE, 31. mart 1988.

Roman ili leksikon? Jedna knjiga Milorada Pavića pravi praznik mašte... Čudan i fascinant roman-leksikon Hazarski rečnik... U toj knjizi koja nije bez humora, jezik je izbrušen i stavljen u službu razborkorene uobrazilje, u suštini barokne, čija otkrivanja drže čitaoca začaranim. Roman-poema koji se ne može svrstati među ostale knjige... Što se intelektualnog potencijala tiče, tu smo na gozbi od početka do kraja čitanja... Ako volite književnost koja izlazi iz okvira uobičajenog, udite u ovu knjigu. Ostavljajući sve svoje poslove. To je interaktivna književnost gde se naučnik Pavić okreće isto toliko legendarnom koliko zbiljskim uvidima u činjenice ili pak plimama svoje snažne mašte.

Francis Matthys

UEST FRANCE, mart 1988.

»Književna igra bez premca, pročišćujući udar genija, buvlji bazar iz hiljadu i jedne noći, pećina utopije i farce koje su polusestre, »Hazarski rečnik« nas prenosi na onu raskršnicu između Istoka i Zapada gde hrišćani, Jevreji i muslimani između kao začini u umokcu oplodiše Evropu svojom čudesnim previranjem. Kao da mu njegova zapanjujuća erudicija nije bila dovoljna, Milorad Pavić s pravim baroknim polemikom ulazi u borbu sa mitovima kao Jakov sa anđelom. On prekoračuje istoriju glasom Šeherezade i glasom Džonatana Svifta, on piše kao što Cigani sviraju u violinu, sa prirodnim i urođenim zanosom. »Hazarski rečnik« se prevodi u celom svetu. Kao ulazak u lavirint, čitanje te knjige nije bez opasnosti. Ponekim će biti potrebne godine da bi našli izlazak. Jer, svi smo mi Hazari«.

George Walter

LE FIGARO LITTERAIRE, 5. IV 1988.

MILORAD PAVIĆ: IŠČEZLA IMPERIJA

Poput Sumaraca ili Hitita Hazari spadaju među najmanje poznate narode, što znači da su u istoriji najviše zapostavljeni. Ono što se o njima kaže u ozbiljnim priručnicima dosta je kolebljivo. Pored toga iznenaduje da su delom nastavljajući sudbinu Skita, isto tako podcenjenih, iščezli u jedanaestom veku pošto su već imali carstvo, koje je tri veka ranije zahvatilo prostor od Krima do Urala.

Kako se desilo da jedno tako prostrano područje zametne gotovo sve tragove? I kako se jedan ceo narod mogao do te mere izgubiti među svojim zavojevačima?

Psihički ta zagonetka je možda objašnjiva; već od vremena Ćirila Hazari su se pokazali prijemčivim za ideje i vrednosti drugih naroda do te mere, da su se prepustili hristijanizaciji i istovremeno judaizaciji pod dejstvom uticajnih pojedinaca. Retko su u istoriji — to je uostalom jedan moderan način razmišljanja — ranjivost i popustljivost dali tako mršave učinke.

Bez sumnje — a to je opet jedan anahronizam — Hazari su predugo tragali za svojim najdubljim identitetom; završilo se time što su izgubili volju za traganjem. Ipak — jedna uteha — njihovo ime se javlja do XVIII veka u atlasima: Kaspijsko more to tada se zvalo Hazarsko more. Može se zamisliti šta od takve jadne i osakaćene istorije može da načini perverznan istoričar k tome i pisac mašte i erudicije doslovno otrovne. Takav pisac postoji. Zove se Milorad Pavić, rođen je u Beogradu, predaje književnost tri ili četiri poslednja stoleća i kao svi jugoslovenski građani on je intimno na konju kada su u pitanju romantičarska prosvetljenja predela okrenutih ruskom Istoku i beskrajni prepleti baroka nasleđeni od austrijske imperije, baroka koji može biti subliman kada nas seća na Johana Sebastijana Baha, i sasvim raščinjen kada se gubi u baruštinama najnovijeg post-ekspresionizma. Milorad Pavić je veliki pregalac, okoreo tragač i pronalazač mentalnih grobnica sa zastrašujućim osobenostima. Umesto da vraskrsne Hazare na način jednog Teodora Mommsena, sa teškom tevtonskom savješnošću, ili poput jednog Mišlea, sa njegovom romanskom lakoćom, on odlučuje da svojim istraživanjima da formu na koju se nikad ranije nije pomišljalo. On stvara Hazarski rečnik, koji određuje bizarno kao »roman-leksikon«.

Delo je doista jednim delom rečnik. Izvesne činjenice poznate u istoriji Hazara tu su prenete kao u nekoj enciklopediji. Tim napomenama, određenim da nas obaveste bez nepotrebnih opterećivanja, priključuju se odlomci glosa i tumačenja napabirčeni u prošlosti skorajnoj ili davnoj. Ono što islam ili hrišćanska crkva rekoše o fantomskom narodu ne čini celinu, protivurečnosti odnose prevagu nad poznatim materijalom. Naš duh je stalno teran dalje verzijama koje se sve više udaljuju jedne od drugih, tako da nam identitet Hazara izmiče. Saznajemo hiljade pojedinosti, a tajna postaje postepeno sve dublje. Izvesnost se ruše pod znacima pitanja. Jedan istoričar današnjice ne teži savršenoj slici: on se kreće ka umnožavanju i fragmentovanju.

I na tom mestu se oseća da intervjenu polet, ironija i genije mistificiranja Milorada Pavića. On uvodi anegdote svoje proizvodnje, ili nameće utisak da one zavise od njegove slobodne volje. Stvarnost, zar to nije izmeniti objektivnu istinu? A u ispražnjenom prostoru Hazara gde se može postaviti objektivnost? S vremena na vreme opaža se mig Konanu Dojlu ili Umberto Eku. Uz pitanja koja postavlja istorija, idu blistava pitanja pisca, koji zamenjuje istoričara. Nije li istina sama manje lepa od istine rođene u mašti, iznad dubriva konkretnih činjenica koje više ne pripadaju istoriji? Naši savremenici se uvlače u rečnik pod maskom likova zaduženih da nas privuku — i da nas odbiju — loše zasnovanom potkom prošlosti.

Džems-Bondi istorija shvaćena kao egzakutna nauka vrtiće se na scenu. Nikada nećemo saznati kako se ime ruže izgovara na hazarskom. Emil Litre odlazi Lotreamonu, a Pjer Larus uzima časove kod Borhesa. To nije nimalo loše. Nismo znali ko su bili Hazari. Ne znamo to ni sad, ali oni nas mame zahvaljujući Miloradu Paviću. To će reći da nas je on zarazio saznanjem jedne druge vrste. Čitaćete ili muški primerak ovog dela, šalu genijalnu i punu erudicije u isti mah. Ili ćete opet, pročitati ženski primerak. Priznajemo: svi smo mi apokrifni.

Alain Bosquet

Ako gospodin Pavić nastavi da objavljuje takve knjige kao Hazarski rečnik, ne vidim zašto ne bi dobio Nobelovu nagradu...

Bernard Pivot, urednik emisije Apostrophes pariske televizije

LE POINT, 4 april 1988.

Da bi drskost dostigla vrhunac. Hazarski rečnik nije samo delo koje izlazi iz uobičajenih okvira, to je izvanredan roman. Inteligentan, tanan, ironičan, ali i pun uzleta kao metafizički polar, fantastičan kao »Golem«, pikareskno i romaneskno delo ravno »Hiljadu i jednoj noći« i avanturama »Don Kihota od La Manče«... Umetnost Pavićeva je takva da će se i najveći skeptici dati uloviti... Uostalom, zar nije cilj da svak sazda svoju sopstvenu knjigu?

Bruno de Cessole

SUD—OUEST DIMANCHE, 10. april 1988.

»Hazarski rečnik« ostaje jedna od najčudnijih knjiga koje su bile štampane... Zaista, ako nema drugog načina da se pročita ova knjiga

— sem onog od početka do kraja, da bi se dobila ukupna slika o stvari — ima više od jednog razloga da se ta knjiga zavoli: zbog pesničkog jezika zbog davolske spretnosti u pričanju, zbog ukusa za tajne i legendarno, zbog umetnosti odlaganja, zbog strasti za istoriju ili za psihoanalizu. . .

Christiane Poulin

ACTUALITE JUIVE, 15. april 1988.

Jedan bestseller po zaslugi objavljen kod Belfona, Hazarski rečnik Milorada Pavića razgrubljen je po knjižarama. Niko ne zna da li ovaj roman počiva na izmišljotini ili na jednom nekada postojećem rečniku, ali tajna Hazara (od kojih bi po Kestlera mogli voditi poreklo Aškenazi) nije prestala da hrani snove: odakle dolazimo, ko smo mi? . .

Lionel Rocheman

LE PROGRES, 17. IV 1988.

Ima i takvih slučajeva do jedan novodošavši biva odmah upisan u legendu. Milorad Pavić, eminentni stručnjak za barok i srpsku književnost bez sumnje je uspeo sa Hazarskim rečnikom, jednom od onih knjiga koje su tako očeličene da će preživeti vekove. Zaista reč je o apsolutnoj novosti, kako u obliku tako i u suštini, reč je isto tako o književnom koliko o pesničkom događaju. . . Pavić uspeva da u svakoj od tri knjige da ton, boju osobenost kultura o kojima je reč; čudesni svet ortodoksnog hrišćanstva, magičnu i kabalističku objektivnost judaizma, koransku realističnost i fantasmagoričnost. Ta knjižica sa bezbroj ulaza sugeriše ni više ni manje jedan novi način čitanja. Ali, što je još važnije; ona izmišlja svoju sopstvenu legendu, sklapa je pred našim očima i potvrđuje svojom originalnošću koja je za priču.

A.

LA VIE PROTESTANTE, 22 april 1988.

Knjiga o kojoj se govori

Palmin venac mašte pripada bez spora jugoslovenskom piscu Miloradu Paviću. Taj stručnjak za barok, koji predaje srpsku književnost na univerzitetu u Beogradu, romansirer i pesnik, stvorio je roman predodređen da postane datum. . . »Hazarski rečnik« dodiruje se u isti mah sa »Hiljadu i jednom noći« i sa Umbertoom Ekom, ali nikakva poredjenja nisu pravična. Da bi prekinuo sa romanom XIX veka, Milorad Pavić ne samo da je izmislio jedan sistem priča stavljenih u mnogobrojne fijke, nego on uz to sugeriše čitanje u buvljim skokovima, sa uputima od jednog lika ka drugom, ostavljajući svaku hronologiju i svaku logiku do vrtoglavice, bez obzira koji ste put čitanja izabrali. . .

Simone Guye

LE NOUVEL OBSERVATEUR, 22 IV 1988.

Božanska rasprava

To čudno tkanje navodi nas da se setimo beskrajnih priča i legendi koje su ispunjavale naše detinjstvo. Postoji u Hazarskom rečniku nešto kao težnja da se vratimo usmeno književnosti, onoj anonimnoj, koja je izvor svekolike literature. Za čitaoca pak, povratak izvorštima naših strasti je uvek jedno drago hodočašće. . . Ima se osećaj kao da čitate Larousse ili Roberov rečnik ličnih imena. . .

Patrick Thevenon

RTBF Bruxelles (Belgique), 26. IV 1988.

Hazarski rečnik je knjiga potpuno izvanredna u kojoj mašta i književnost uzleću na nesvakidašnje slavje. . .

Genijalan potez Milorada Pavića, koji se predstavlja kao leksikograf zadužen da rekonstruiše i prevede jedan rečnik iz XVII veka — sastoji se u tome što nam je ponudio upravo sledeće: niz od tri rečnika slična i različita gde se uvek ponovo sretaju imena glavnih ličnosti polemike i istorije Hazara. . . Veoma brzo stičemo utisak da je pred nama knjiga apsolutno beskrajna, u kojoj se likovi, i doživljaji uzajamno oplođuju na jedan vrtoglavi način.

Sreća koju pruža čitanje Hazarskog rečnika potiče od bujne mašte pisca, u kojoj humor zauzima veoma važno mesto, i koja uspeva u svakoj odrednici knjige da nas osvoji i prenese ka uzletima gde se ujedinjuju čudno, legendarno, groteskno, filozofsko i epsko. . .

Isto onako lucidan i podrugljiv kao lme ruže, isto onako inteligentan komponovan kao Školica Hulija Kortasara, isto onako dubok i lak kao Anketi i druge priče Borhesa, isto onako u detektivskoj vrsti postavljen kao Sudija Ti Vana Gulika, isto onako kabalističan kao neka rasprava o alhemiji, isto onako blistav od legendi i poezije kao Hiljadu i jedna noć, Hazarski rečnik Milorada Pavića je spreman da dosegne do totalne knjige o kojoj snevaju svi pravi ljubitelji čitanja i na koju je svakako pomišljao i sam pisac.

Jean-Louis Jaques

MAGAZINE LITTERAIRE, april 1988.

Veličanstvena nerhan koja se drži na vizantijskim šalama, na avanturističkom romanu i na mističnoj poeziji. . . i ostavlja najlepši uti-

sak. . . Ustvari nalazimo se usred razularenosti jedne rugajuće i perverzne erudicije, ali ona nas vodi malo pomalo ka metafizičkoj vrtoglavici. Tamen pokušavamo da se tu snademo, kada nalećemo na policijski prepad. »Hazarski rečnik« je spirala senki i odjeka koja rado spotiče čitaoca da bi ga prenula iz učmalosti. . . Treba reći da se ovde književnost trudi da konkuriše Knjizi na raskošan način. . . Naslućuje se da čitalac mora da se prepusti u isti mah i očaranosti i klopki, oseća se da blistave pesme, zaokupljujuće vizije imaju osim toga i lepotu meditacije. . . A u cik cak, u skokovima iščitava se luciferska veličanstvenost traganja koje se u beskraj vodi utroje. . . Nije čest slučaj da se naide na knjigu koja ne preduzima ništa manje nego da ponovo stvori svet; grandiozno i skromno. . . Još jednom poslednji put zahvaćen nedoumicom, pita se čitalac da li njen pisac uopšte postoji. Odgovor je potvrđen i to će biti jedini put gde »Hazarski rečnik« dopušta izvesnost.

Evelyne Pieiller

COOPERATION, april 1988.

Postavlja se pitanje: koje je delo po svojoj prirodi neprevodivo? Nemojte suviše dugo lupati glavu: to je rečnik. Ali, kao sva pravila i ovo ima izuzetak, Jugosloven Milorad Pavić je izmaštao Hazarski rečnik čiji je sami princip da se igra sa klasičnom konstrukcijom romana i učini da ona eksplodira i razleti se u svim pravcima.

Henri-Charles Dahlem

NICE MATIN, 22 maj 1988.

Danas, »Hazarski rečnik« je najavljen na sve četiri strane sveta. Bernar Pivo mu proriče uspeh poput uspeha »Imena ruže«. Verovati je da se književnost ne drži tako loše u našoj staroj Evropi!

Christian Jacomino

LIRE, maj 1988.

»Hazarski rečnik« je roman tako zavodljiv, da je prvi poriv čitaoca da mu potraži odgovarajuće primere u savremenoj književnosti. Ako se zna da je Umberto Eko pozdravio njegovu pojavu i da Milorad Pavić govori o Borhesu sa obožavajućom ironijom, bolje će se shvatiti kakvoj porodici pripada ovaj čudni Jugosloven: porodici lukavih pisaca koji se kriju za autentične učenosti da bi dali maha svojoj razularenosti mašti. Ime Tolkina pada vam takode na um, pod uslovom da mu priključite »Kabal« i »Hiljadu i jednu noć«. . . Svestan današnje krize romana pisac smatra da umesto da menjamo način pisanja, treba promeniti navike čitanja. I zbilja, njegov roman — leksikon može se čitati u svim pravcima. . . Ako je revolucionarna struktura ovog romana-leksikona delom zaslužna za njegov uspeh, nema sumnje da su piščevi saplemenici pre svega bili osvojeni humorom i raskošnom maštom ovog pisca. Nema stranice na kojoj nećete naći nezaboravno otkriće.

A.

LU, maj 1988

Ostavite sve, sedite pet minuta i čitajte »Hazarski rečnik«. Ne sutra, još danas. Ako imate iole očuvan smisao za legende, eto što treba učiniti ostavljajući sve po strani. . . Čak i način čitanja jedne knjige, predstavlja ovde predmet komentara, ili bolje jednog niza preporuka i tu će se naći ukršteni nekoliko najdubljih mitova o tome šta sam čin čitanja jednog pisanog teksta može da stavi u igru u oblasti svetog i svetogrda. Ali, više od koherentnosti na tu temu već čudnu po sebi, više od pažnje koja je posvećivana pojedinostima svakog od otkrića, bogatstvo stila prinudava nas na iznenađenje i divljenje. Nijedna rečenica, nijedan trenutak saopštavanja neće se naći da ne povuče maštu čitaoca prema nepredvidljivim nastavcima, ka mislima u dijagonali, u isti mah dubokim i brzim na temu metafizičkih uloga svekolike civilizacije, svekolikog bitisanja. Tu je jedan način da se pomešaju san i smrt, živa reč i pergament, svakodnevno i neobično, neverovatno i uverljivo, sve što pripada jedino knjigama koje pripovedaju o tome kako su rođeni — ili kako su umrli — pismo, bogovi Olimpa ili neki drugi, zakoni i sve ostale tvorevine koje čine neophodni ponos svake civilizacije.

To je sve tako istinito, da svakoga trenu imate želju da zastanete sa štivom da biste to isto pročitali onima koji su oko vas, da biste podelili zadovoljstvo od jednog obrta, pakost priče izmišljene u dva reda koja bi opet mogla poslužiti kao polazna tačka za petnaest scenarija, ukoliko nije naliče petnaest života, sve do aforizma za koji se na kraju pitate niste li ga sami sročili.

Jer tu je rad Pavićev ogroman: ovaj rečnik čini da zaboravite da on ima svog pisca. . .

Laurent Danon-Boileau

L' ARCHE, maj 1988.

ISTORIJA TRINAESTOG PLEMENA. HAZARSKA SAGA.

Bestseller koji nam dolazi iz Jugoslavije. Jasno je da pisci srednje Evrope sprečavaju da se književnost vrti u krug, naročito kada imaju genije. . . Bogatstvo ovog »Rečnika« je u tome što on omogućava da se polemika oko Hazara podigne na jedan neočekivani ontološki nivo. . . Pavićev postupak hranjen iz neiscrpnih izvora mašte i poezije, potpuno je suprotan Kestlerovom i možda nas pravo zato više približava istini koja se nalazi s one strane istorijskih tačnosti. Te vrtoglave stranice s obzirom na njihovu lavirintsku crtu mogu se uporediti s Borhesovim

delom dinamizovanim pikaresknom razigranošću jednog Servantesa i spretnošću jednoga Konana Dojla i mogle bi otvoriti jednu novu polemiku. Njihova pojava je prava opklada. Jer, tokom stoleća oko hazarskog pitanja prolijevano je mnogo mastila. Postavljajući ga sa ontološkim proširenjem na lelujave granice između stvarnosti i mašte, Pavić je dobio opkladu. Erudicija profesora srpsko-hrvatskog, njegova lucidnost puna radosti i igre, njegovo iskustvo sa netolerantnošću hranjeno istorijom jednoga područja postavljenog na naprsline svetova u sukobu, omogućili su mu da privede kraju ovaj pročišćujući trud i da tako stekne oduševljenu privrženost čitalaca.

Edgar Reichmann

L'ETUDIANT, jun 1988.

Ludački genijalno.

Još uvek ne znate ko su Hazari? Ne mari, čitajte knjigu, nećete možda mnogo više znati, ali više nikada nećete biti isti kao pre.

Lazare Bitoun

ACTUALITE JUIVE, 15 jun 1988.

Hazarski rečnik Milorada Pavića nasledio je od Biblije dve stvari: tajanstvenost i privlačnost. Pričajući o preobraćenju Hazara u IX veku pisac nas šeta s one strane vekova, i redom uvodi u kraljevstvo jednog andela, na dvor jednog princa i u kuću ludaka.

Ali, taj uzlet kroz vreme predstavlja za čitaoca veliku privlačnost. Knjiga se nudi kao leksikon, ali Hazarski rečnik je uz to avanturistički roman, triler, zbirka priča, kabalističko delo, fantastična povest. Takođe to je ingeniozna opsena (veličanstveno sročena) koja na kraju ostavlja čitaoca u nedoumici i sreći.

Y. A.

SPECTRUM (Suisse) juli 1988.

Ta priča, priča o knjizi koja se gradi, koja se može razgraditi, uništiti i vaskrsnuti još je čudnija i još više zastrašujuća od predmeta koji daje naslov rečniku. . . Ako jednom uđete, sumnjam da ćete moći da izađete. . .

A.

LES ECHOS, 8 VII 1988.

Knjige godine koje treba poneti na odmor

Hazarski rečnik Milorada Pavića.

Jedan srpski erudita evocira iščezlo kraljevstvo iz IX veka u obliku ogromnog rečnika čiji su članci male priče koje se međusobno ukršćaju na duhovit način. Razmetljivo, puno mašte, humora, igre ogledala. Najoriginalnije i najzabavnije delo čitave sezone.

(Izbor i prevod J. M.)

IZVODI IZ KRITIKA OBJAVLJENIH U NEMACKOJ, AUSTRIJI I GERMANSKOJ ŠVAJCARSKOJ

od januara do avgusta 1988.

**

LESERLEXICON ZUM LEXICONROMAN, Carl Hanser Verlag, januar 1988.

(priručnik o 15 načina čitanja »Hazarskog rečnika«)

Knjige kao »Hazarski rečnik« su srećni događaji u književnosti: one se pojavljuju najviše jednom u sto godina. Iako njegova radnja počinje u devetom veku, »Hazarski rečnik« je knjiga 21. stoleća.

Felicitas Feilhauer

**

DIE PRESSE, Wien, 30/31 I 1988.

Srpska književnost ima dugu tradiciju rečnika koji nisu samo leksi-kografska dela, nego takode spadaju u lepu književnost. Srpsko-nemački rečnik Vuka Karadžića, velikog romantičkog pisca Srbije, kojeg je Gete poznavao i koji je s Grimom drugovao, ustvari je jedan kovčez književnih dragocenosti, pun priča, stihova, poslovice, zagoneki. U iz- vesnom smislu to je prototip »Hazarskog rečnika«.

Zdzislaw Gwozd

**

ORF, Österreichischer Rundfunk, 13. II 1988.

U Hazarskom rečniku naćete šarolike priče, legende i matematič- ki stroge konstrukcije nepogrešivo među sobom uzgobljene. Sto čitanje Pavićevog »romana leksikona u 100.000. reči« čini isto toliko zabavnim

koliko fascinirajućim i beskrajnim. Najzad čitalac će izjednačiti svoj sopstveni san sa snom Hazara, lovaca na snove. . .

Lucas Cejpek

**

TAGESZEITUNG, 17. II 1988.

Za dlaku nam je legendarno književno delo godine moglo izmaći. Zastrašeni njegovim naučnim nazivom, brojni izdavači vraćali su ruko- pis nepročitan naizgled, piscu a da nijedan nije shvatio da je prividni na- učni čudak ustvari punokrvi priповодаč čija mašta izvlači ispod zem- lje neverovatne stvari. U međuvremenu je ipak kod Hanzera izišao Ha- zarski rečnik, jedan leksikon-roman beogradskog profesora Milorada Pavića, koji je tuče izdavača iz celog sveta razgrabilo. Jedan književni puni pogodak. . . jedna beskrajna priča. Čitalac se može na bilo kojem mestu knjige uključiti i od odrednica rečnika sam sklopiti roman svojih snova. . .

Rolf Seeliger

**

SENDER, FREIES, Berlin, 6. III 1988.

Kada bi se početkom 1988. godine davala književna nagrada za ro- man po sadržaju najprivlačniji, a po obliku najneobičniji, moralo bi se govoriti o Miloradu Paviću i njegovom »Hazarskom rečniku«.

André Fischer

**

BASLER ZEITUNG, 18. III 1988.

Ovaj iluzionistički književni Moloh. . . ta viševjekovna kulturna uk- rštenica koja kao maska pada preko kriminalističkog romana, ne ostaje ni pri kakvim težnjama Postmoderne. Pavićeva fantastika postavljena je potpuno u nemimetičku ravan, da bi se potom ispod nogu čitaoca iz- vukao tepih realnosti i da bi se dovelo u pitanje sve što je sistematski građeno kao stvarnost. . .

Hermann Wallmann

**

FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG, 29. III 1988.

Tako je nastao pustolovni roman, ljubavni roman, kriminalistički roman, knjiga snova, ali sve u svemu to ipak nije roman. Nijedna za- nrovska oznaka ne pristaje ovoj knjizi, jer u Pavićevoj osobi na delu je virtuozi mistifikacije i majstor ironične persiflaže. . . Dakle, još jedan atentat pisca na učenici svet? Profesorska sala velikog stila, poetska lak- rdija koja ne preza od izmišljenih izvora i fingirane bibliografije, služe- či se pri tom svojevremeno poetikom, kako bi se naučnom revnošću kompromitovala »naučna istina« verziranih ljudi koji su na taj način potučeni sopstvenim oružjem? Postoji li uopšte razlika između danas i juče, između »autentičnog« i »lažnog« dokumenta? Samo je Pavić, pro- nalazač svoje sopstvene apsurdne teorije relativiteta, stopostotno au- tentičan. . . Pavić, taj anarhonadrealist sa Balkana. . .

Tadeusz Nowakowsky

**

DIE WELT, 31. III 1988.

Ima li smisla prepričavati ovu knjigu? Nema. Treba je čitati. Samo, upozoravam: ona neće ostaviti hladnokrvnim ni one koji su inače skloni hladnoj racionalnosti i trezvenosti, ni one koji se klone eskapada u svet iracionalnog i koji su čvrsto ubeđeni da su na taj svet otporni. . . Pavić čuva hazarsku tajnu. . . U snu možete doživeti smrt kao nastavak opsta- janja, ali ne sopstvenu, nego smrt svoga partnera u snevanju. I propo- znaćete se svestrano u iznenađujućim osobenostima jedne drevne, ha- zarske melodije, koja se može odsvirati samo sa jedanaest prstiju. . .

Salacia Landoann

**

ALANDSHUTER ZEITUNG, 8. IV 1988., SÜDWEST PRESSE, 14. IV 1988.

Pavićevo delo je, formalno gledano, zbirka fantastičnih retkosti. Takvo delo kritičar nije u mogućnosti da svrsta u bilo koju kategoriju tekuće književnosti. . . Ko se upusti u zagonetku Hazarskog rečnika biće uveden u neobičan svet koji liči čas na bajku, čas je ispunjen pojedinos- tima koje odišu naučnom akribijom, a čas podseća na moderni krimi- nalni roman. Uvek iznova očekivanje čitaoca narušava se na upravo provokativan način, žanrovske granice se ukidaju, vreme i perspektiva se izokreću. . .

Karin Rahn

**

WELTWOCH (Zürich), 14. IV 1988.

. . . zaista je pitanje hoće li čitaocu ikad ponovo doći u ruke još neka bar približno ovako opčinjuća knjiga kao Hazarski rečnik.

Herbert Rosendorfer

**

MUNCHNER STADTZEITUNG, 22. IV 1988.

Neobična knjiga, po sadržaju, formalno i po pogodenoj ostvarenos- ti. . . Knjiga koja podstiče maštu, u kojoj mnoge knjige čekaju svoje bu- duće pisce. . .

Franz Xaver Karl

**

SUDDETSCHER ZEITUNG, 23/24. IV 1988.

...to je montaža u obliku leksikona, genijalna i prekrasna zabavna slagalica sastavljena od činjenica, od navoda iz književnosti i od bujne mašte...

Jörg Drews

**

COOLIBRI, IV 1988.

Knjiga stoleća... Pavić je »Hazarskim rečnikom« digao u vazduh sve dosada važeće književne vrste. Nije čudo da takva knjiga stiče kult. A.

**

SCHWIZER MANAGEN, IV 1988.

Krstarenje kroz najludu knjigu godine 1988.

Već prve stranice ovog romana-leksikona uvode čitaoca u jedan čaroban svet zasnovan na izuzetnoj snazi izraza i maštovitosti koja Ekova »Ime ruže« zasjenjuje i čini bleđim...

Carlo Bernasconi

**

MITTELBAYERISCHE ZEITUNG, 4. V 1988. (Uz prikaz ide i intervju sa dr Borbel Šulte, prevodiocem Pavićeve knjige)

Hazarski rečnik je sličan onim crnim rupama u vasioni koje svoju sabijenu energiju skrivaju u ništavilu... Nikako da upamtimo da je roman-leksikon Milorad Pavića knjiga nad knjigama, superknjiga, biblija jezika i metafora istorije i istorija, mitova i mistifikacija, radosti od priča i učenosti, pajacluka i ozbiljnosti, podrazumevaju i vedrine koja imponuje, umeća političkih prerusavanja i nagog anarhizma... Sasvim nam je jasno da su nas otvorenost, vizantijsko obilje puno jezičkog napona i maštovitost zasada omeli da primimo naknadno aromatsko dejstvo koje ova knjiga iznudaše tek u predasima od čitanja...

Karl Birkenseer

**

GENERAL-ANZEIGER, 6. V 1988.

Jedan naučnik je iz istorijske škrinje iščeprkao Hazare da bi napisao jednu potpuno neobičnu knjigu... Ono što se predstavlja kao sušta nauka ustvari je šarena parabola, rafinirano smišljeni mehanizam zamki, nabujala reka irealnih slika iz bajki, pravi vatromet fantazije... Ne možemo se otići utisku da je Milorad Pavić savremeni potomak princeze Seherazade, koji nam svoje maštovite priče i zanimljive anegdote servira u danas aktuelnoj formi naučnog dela...

Mirjana Witmann

**

ZEITUNGSHAUS BAUER, 6. V 1988.

Pavić je u svom koliko većtom toliko isto privlačnom eksperimentu u jeziku i u sadržaju ostvario jednu filozofsku lekciju, jedan zadatak umnogog sporta i otvorio nepresušni izvor uvek novih radosti i otkrića. Hazarski rečnik je remek delo, otkriće ove sezone.

Peter Geburek

**

DEUTSCHES ALLGEMEINES SONTAGSBLATT, 19. VI 1988.

Veliku fasciniranost pred ovom knjigom izaziva pre svega veličanstvena razbokorena i rascvetana mašta njenog pisca, slike koje su proizvod zapanjujuće, gotovo neverovatne poetike.

**

ST. ALLER TAGBLATT, 17. VI 1988.

»Hazarski rečnik« je kao velika misao, kao san, kao ljubav, kao stablo: što više raste u visini, to dublje poniru koreni. Pavićeva knjiga oslanja se na dubine mita, obuhvata najjednom hiljadugodišnje verske rasprave i budi nadu i tamo gde se prepušta ćutanju pošto je Reč Čin i u ćutanju.

Günther Fässler

**

(IZ SAOPŠTENJA DATOG NA UNIVERZITETU U KELNU 22. VI 1988)

»Hazarski rečnik« utire za savremenu kulturu tako važnu granicu između svesnog i nesvesnog: ta knjiga je istorija jednog naroda i u isto vreme opis čovekovog nesvesnog, opis koji teži mogućoj potpunosti. Hazarski rečnik jeste, dakle i rečnik nesvesnog... Gubitak autorstva, koji Pavić pokazuje u svom romanu, ne može se posmatrati kao čisto književni postupak, kao trik. Kad Pavić napiše da je istina trik, onda je i trik istina. Situacija koju Pavić opisuje zaista je njegova sopstvena situacija i istovremeno situacija njegovih junaka i njegovih čitalaca... Horhe Luis Borges svojevremeno je napisao nekoliko priča čiji junaci hoće da potpuno opise drugih svetova daju u obliku enciklopedija: međutim, sâm nije napisao takvu enciklopediju jer još nije mogao da ukloni distancu između sebe i svojih junaka. Pavić ne povlači jasnu granicu između se-

be i svojih Hazara, pa se zato mnogo radikalnije odriče autorstva u savremenom smislu reči... U Hazarskom rečniku stoji da se savršeno znanje stiče ako se sanja san onog koji sanja smrt drugog. Takav savršen san ne sadrži više obećanje, utopiju, ispunjenje želje. On je zatvoren u sebe i ne daje besmrtnost već samo mogućnost da se svesno doživi sopstvena smrt. Taj san može da se smatra kako simbolom mirjenja s konačnošću čovekovog postojanja (po Hajdegeru nije moguće da se ima znanje ili iskustvo o sopstvenoj smrti) tako i izrazom političkog stanja koje pruža mogućnosti da se istovremeno sanjaju dva vojna bloka od kojih svaki uvek sanja smrt drugog i da se tako izbegne njihova opozicija: tu je zapravo posredi ista stvar.

Boris Groys

**

ELDORADIO, 22. VI 1988.

Ispod podnaslova »roman-leksikon u 100.000. reči« naći će se više no roman, to je filozofski, istorijski, to je teološki spis, to je isto toliko krimi priča koliko ljubavna povest koja srce para. To je jedan traktat i jedan rečnik — ukratko to je srećan događaj u književnosti koji se ne može definisati... Ovaj roman-leksikon je jedna ogromna klopka. Ko jednom upadne u nju dugo luta ovamo i onamo i to sigurno sa velikim zadovoljstvom.

Axel Schöck

**

TAGESANZEIGER, 24. VI 1988.

Način na koji Milorad Pavić u svom romanu ukršta svetsku istoriju sa privatnim istorijama, kako dokumente dopunjava izumima, kako epohe gomila jednu preko druge, pokazuje sasvim jasno da je reč o suverenom romanopiscu.

Dušan Šimko

**

FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG, 25. VI 1988.

Pod pozitivističkim steznikom buja najdivljija mašta. U biću ovog romana-leksikona konače najoriginalnije, najčudesnije i najparadoksalnije priče, kakve odavno nisam čitao... Pod površinom svog posla i uvek u skladu sa njome, Pavić je ostvario jednu uznemirujuću metafiziku sna. Prošlost, Sadašnjica i Budućnost tu se uzglobljuju u svestremenosti...

Roland Müller

**

DER SPIEGEL, 27. VI 1988.

Jednog lepog dana biće i Nemci nestali narod, smrvljen ili pretopljen u svetskoj istoriji, potonuo kao Atlantida. Bilo bi lepo kada bi tada i za njima neko pustio suzu... Hazarski rečnik isprav izgleda kao leksikon, ali kad počnemo da ga prelistavamo, za nama se zatvaraju vrata i mi ostajemo u zabavnom romanu-lavirintu. Jer, to je knjiga sačinjena od knjiga, bazar bajki, parabola, šaljivih priča, drakulovskog folklor. Tu se istorija pretapa u naučnu fantastiku, leksikon u bizarnu maštu, a rekviziti iz prašnjavog sobička književnosti svetlucaju kao bengalska vatra. Sve je veoma barokno, veoma učeno i zagonetno.

Fritz Rumler

**

SUDDETSCHER ZEITUNG, 29. VI 1988.

Pavićeva knjiga, taj prvi istinski roman-leksikon u svetskoj književnosti osvaja zemlju za zemljom... Naravno, može se iz njega iščitati mnogo raznih stvari. Naprimera, da istorija čovečanstva nije samo istorija onoga što znamo, nego i onog što je nepovratno izgubljeno, a uprkos tome u svima nama prisutno. Takode bi se moglo iščitati i sledeće: može se čovek hraniti maštom i s one strane svake metafore i parabole. Za opstanak kulture takve igre su važnije od miliona i miliona mikročipo-va...

Werner Paul

**

DIE STEIRISCHE, 30. VI 1988.

Pavićev »Hazarski rečnik« ima u svetskoj književnosti već sada posebno mesto... Pisac je kroz duge godine akribičnog rada stavio jednu sliku sveta među korice knjige... On je Didero našeg vremena, neizmerno načitan, prosvetčen...

Werner Krause

**

LUZERNER NEUSTE NACHRICHTEN, 30. VI 1988.

Pavić je tako briljantan pripovedač da njegove detektivske stratagame čine čitanje jako napetim... Pavić je igrač. Kada se čovek upusti u njegovu igru, tada se pojavljuje Pavić filozof... Pavić je pre svega, napisao svoj rečnik zbog međuprostora, između slova, reči i polemika. Ono što ne stoji u knjizi, vodi najsigurnije prema rešenju. Stvarno, iz posebnog rečničkog postupka rada se ovde knjiga bez reči...

Günther Fässler

STERN, VI 1988.

Unikum i kuriozitet sezone... ova se knjiga, naravno, može čitati kao pravi leksikon: otpozadi, na preskok, i — razume se — i posle jela, kako to Pavić preporučuje. Uvek opstaje njen smisao. Kakav, to se nika- da tačno ne zna, ali čovek se od toga opija.

Peter Praschl

NEUE ZÜRCHER ZEITUNG, VII 1988.

To je delo takvog jezičkog i idejnog bogatstva, takve duhovite i na- pete složenosti, da ga je teško opisati. Šta znači »fantastično«, »kabalis- tički«, »postmodernistički« kada je isto toliko tačno da u ovom romanu više ne postoje vreme i prostor, da se lica tope kao so, da lovci snova do- življavaju tuđe smrti, davori se reinkarniraju, a istina ispostavlja kao trik. I sve to u vezi s Hazarima... To je zagonetno pleme kome, izgleda, pripada i iz korena iščupani čovek novog doba... U Pavićevom »Hazar- skom rečniku« vladaju paradoksalni zakoni i slike tako drevne čulnosti, kakvu obično proizvode samo bajka i praznoverica.

Ilma Rakusa

DIE WOCHE, 7. Juli 1988

Dakle, jedan postmoderan srednjovekovni roman? Rafinirano za- kučasto delo sastavljeno iz slika, metafora, priča, logika koje ne spada- ju jedna s drugom, iz najprotivrečnijih perspektiva i nedoglednica? De- tektivska priča za one s humanističkim obrazovanjem? Almanah zago- netka viših staleža? Knjiga bajki za odrasle koja poučava subverzivnoj prepređenosti i uviđanje da ono Veliko, ono što Goni Dalje ne dolazi sa štropotom, već se krije u Malom i Najmanjem?

Sve to — a povrh toga, pokušaj da izmeni naše čitanje, naš pogled na slova, kao i na svet.

A.

STURZFLÜGE, Juni/Juli 1988

Ovakvu knjigu nisam još nikad čitao. Ne samo zbog sadržine, zbog sklopa... Pavić je plivao gore-dole po istoriji i video: ovde teče materija od koje su romani: vreme o kome se priča obuhvata preko hiljadu godi- na; bajka, kaža, predvremensko, buduće postaje odjednom aktuelno na jednom kongresu u novom veku; susreću se, udaljavaju se, vaskrsavaju nove ličnosti.

Ali to nije dobar način da se provocira približavanje knjizi. Tu mo- gu samo da kažem: kupiti, čitati ili obratno, ako ima nekoga ko je spre- man da je pozajmi....

.... Ako neko strahuje od jednog leta bez događaja, tu je pomoć sa najbolje strane...

Georg Engl

RHEIN-NECKAR-ZEITUNG, 8/10. VII 88

... Ukoliko se čovek upusti samo u to, može da uživa u takvom jednom delu, svakako, kao u priči o samim pričama, kao Bibliji ili »Sa- ragoskom rukopisu« Jana Potockog. Najkraći tekst, koji predstavlja ce- linu za sebe, dug je upravo tri četvrtine strane, a najduži 36 strana.

Ili je to jedna jedina priča, čiju je dužinu nemoguće odrediti. Jer, gdegod čitalac započne, biće smesta upućen dalje na jednog jemca, na neki događaj, u svakom slučaju na kockicu mozaika koja doprinosi bo- ljem razumevanju... Raskošno oblikovana, ova knjiga je zabavna u najboljem smislu. Čitalac sme da sakuplja šta hoće (čitanje i onako zna- či sakupljanje), on sme da veruje u seobu duša i u veliku harmoniju kao i u svet kao volju i predstavu...

Roland Zirklar

WOCHEMANZEIGER, Arnsberg, 13. VII 88

... Hazarski rečnik je knjiga u kojoj se nalaze hiljade knjiga. Mo- že da se čita kako ko voli. U izvodu, popreko, otpozadi, azbučnim redom ili po temama. A rezultati: uvek nešto zapanjujuće novo. Zaloge koje se skupljaju kao informacije, povezuju se na kraju u jednu potpunu, sklad- nu celinu.

Milorad Pavić — autor ovog složenog, monumentalnog dela do- zvolio je sebi više na jednu šalu sa svojim rečnikom, da bi čitaoca nalju- tio. Kao prvo, u njemu ima poprilično rada. Kao drugo, njegovo delo je nabijeno dvosmislenostima. Konačno i istorija Hazara — jednog tur- skog plemena iz 7. do 10. veka — može se čitati kao simbolično tumače- nje našeg stoleća. I ne na poslednjem mestu, nailazi se na upućivanja koja snažno ukazuju na istočnoevropski prostor... Ova knjiga se odli- kuje jednom prednošću: čovek može uvek da je čita iznova — uvek se otkrivaju novi aspekti, napreduje se dublje ka Hazarima.

A.

BORSENBLATT 56/15. VII 1988

Knjiga koja pobuđuje ushićenje i očaj, divljenje i razmišljanje. Knjiga koja se danas baca u ugao da bi je se sutra ponovo odande uzelo

i da bi se satima iz nje čitalo: »Hazarski rečnik« — avanturistički roman, istorijska iskopina, mitologija, filozofski kosmos, logička igrarija i još mnogo, mnogo više...

Carna Zacharias

DER TAGESSPIEGEL, 24. VII 88

Pripovedač par excellence, koliko tih toliko rečit, koliko nenamet- lživ toliko i ubedljiv, kao da je izišao iz »Hiljadu i jedne noći«, da bi ljude — kao nekad Šeherezada princa — smeškajući se lukavo, učio da sanja- ju i skretao njihovu maštu na »hiljade malih istina ovog života«; to je Mi- lorad Pavić... Pisac Pavić je stavio sebi u zadatak da naučno saznanje postavi na glavu i da se, kao u igri, provlači ispod njega, da razori »membranu realnog« da bi otkrio stvari koje su skrivene iza pojava na- še stvarnosti, kao da hoće da se naruga Paviću — naučniku. Vragolasti osmeh u njegovom pogledu daje da se nasluti, da je zadovoljan rezulta- tom...

... Autor može biti spokojan. Čitalac koji se upravo upleo u tu poetsku mrežu, sazdanu od mitova i legendi, parabola i alegorija o lju- dima i pričama mnogih vekova, ne ispušta brzo knjigu iz šaka. Pa ma pritom bio isto onako zapanjen kao hazarski dak nad glinenim krča- gom, čije je dno nemoguće doći...

Cornelia Staudacher

MAIN-ECMO, 23/24. VII 88

»Roman-leksikon« pokušava da sjedini dva tako različita područ- ja: od leksikona ima alfabetski poredak reči i imena, od romana bujnu maštu i putenost. Čovek je u iskušenju da u pogledu na neopisivost sad-ržaja kaže da »Hazarski rečnik« ne pruža više do elemente jednog sveta romana, sa kojim čitalac potom može da se igra. U izvesnom smislu to nije ništa drugo do džinovska zagonetka, intelektualna križaljka koja či- ni da čitanje ponovo postaje avantura i putovanje radi otkrića

Volker Schuck

BRUCKENBAUER, 27. VII 88

Religijsko-filozofski, Pavić živi u jednom svetu mašte i snova, mistično-magičnom, koji je iskovan od vizantinizma i jevrejske kabale, u koji su uspeli da uđu i folklorni elementi.

Ti će snovi sada posebno čitaocu staviti u zadatak da razbija mnoge dražesne orahe.

Pavić povezuje u spretnoj kombinaciji ono što on sâm sanja, kao u fantastičnoj igri sa kabalom i istorijskim naukama. Njegova je knjiga istovremeno autobiografska i naučna.

Pavićev roman je kaleidoskop koji se preliiva u stotine boja, sa fantastičnim sanjarskim, detinjastim, folklorističkim, kabalističkim, pesničkim, naučnim i istorijskim elementima, pa čak i sa obiljem humo-rističkih. Jer Pavić neće da prenosi suvoparno znanje: »Knjiga za učenje imamo dosta, sada su nam potrebne knjige koje ćemo voleti«.

Klaus Plaat

REGENSBURGER UNIVERSITÄTSZEITUNG Nr. 5/88 (Juli)

Ova knjiga dolazi neočekivano iz jednog, nama još uvek najne- poznatijeg predela Evrope, sa njenog krajnjeg Jugoistoka. Iz zemlje čiji manastiri, uokvireni neprekinutim zelenilom kao dragulji leže u zaba- čenim dolinama, iz Srbije sa njenom nikad potpuno pokopanom vizan- tijskom tradicijom...

Izgleda da je prepletenost svojih priča Pavić primio iz spletova re- či vizantijskih propovednika ili sa pletenih ornamenata na reljefima manastirskih prozora. Ili ga je, možda, slikarska tehnika čuvenih ma- nastirskih fresaka nadahnula za njegovu poetiku?... Tako ocrtana po- etika daruje nam jedan roman, koji više nije jednosmerna ulica, koja nas ne vodi bezuslovno od njegovog početka do njegovog kraja i obeća- va da teoriju romana dobro unapredi... Ornamenat gubi svoju statič- ku osobinu, svoj karakter slike, kada se u našoj glavi potraži njegov komplementarni pandan. To je priča između slova, deo priče koji piše čitalac... Dvojna i trojna simbolika slažu se jedna preko druge u »Ha- zarskom rečniku« i čine njegovu strukturu tako složenom, da nam se či- ni kao džinovska imaginarna igra šaha, čiji se majstor besumnje zove Mokadasa-el-Safer, najbolji lovac snova...

dr Bärbel Schulte

STADTBLATT OSNABRÜCK August 88

»Hazarski rečnik« je fascinantna igra čija pravila čitalac mora da saviada. On mora da se da voditi, pa čak i oboriti, u ono što Pavić pred njim izgrađuje, a uz to da poriče tradicionalne žanrovske pojmove ro- mana, pošto se pred njegovim očima otvara uzavrela tvorevina različi- tih sadržaja...

... Tri različita stoleća se uzajamno prepliću, tri religije dokazu- ju svoje važnje, tri čoveka se iznova susreću kroz vekove a trostruko zlo prolazi godinama u pobedničkoj povorci...

... Bajoslovno, nestvarno, mistično, čulno i žar zla moraju devi- čanski da vode kolo oko čitaoca da ne bi unapred razorio jedinstveno uživanje pri čitanju...

Ennelyn Schmidt

(Izbor: J. M. prevod J. M.; B.Z.; M.V., M.V.I.)

IZVODI IZ KRITIKA OBJAVLJENIH U ITALIJI

»REPUBBLICA«, ROMA, 3. 6. 1988.

»Hazarski rečnik«, »slučaj« na poslednjem frankfurtskom sajmu, preuzeo je za ceo »zapadni« svet francuski izdavač Belfon, a onda je postao objekat međunarodnog nadmetanja u kome su pobedili za Italiju Garcanti, za Ameriku Knopf, za Veliku Britaniju Hamiš Hamilton; i doista reč je o naročitoj knjizi.

... svaka od ove tri knjige bila je deo jednog čuvenog i izgubljenog Lexicon Cosri, pripisanog ne manje čuvenom Joanesu Daubmanusu, godina 1691 (obratiti pažnju na datum, godina je da tako kažemo »simetrična«, kao 1961, kad je Jugoslavija sa Ivom Andrićem dobila svog prvog Nobelovca). »tour de force« fantazije i filologije, lavirint, ukrštenica, igre ogledala, kriminalni roman. ... možda jedini rečnik na svetu koji će biti preveden na dvanaestak jezika.

Pavić. ... živi u društvu Hazara od 1953. ... i ponovo ih je izmislio objavivši na srpskom knjigu koja pretenduje na titulu prvog romana dvadeset prvog veka.

... raznobojni i komplikovani mozaik, roman »do-it-yourself« prohodan u svim pravcima, »pastiche« koji bi usrećio Vavilonskog bibliomana i ljubitelja enigmistike, obožavaoca krimića i književnog »freak«-a. ... da se ne govori o filozofu i istoričaru (izazvanom da razdvaja istinito od lažnog). ... Ešer u književnosti. ...

Irene Bignardi

»LA STAMPA«, TORINO, 4. 6. 1988.

Dopao bi se Borhesu, Kalvinu, Perecu. Dopašće se Eku, Čitatiju, Manganelliju. Ko je voleo Endeovu »Beskonačnu priču« neće moći da ga propusti. Toliko nas igrače se ovog leta »Hazarskim rečnikom« Milorada Pavića, knjigom-slagalicom koju je posle velikog uspeha u Francuskoj i Nemačkoj Garcanti uspeo da preotme Adelfiju i Longaneziju.

... knjiga-rebus. ... redovi muškog i ženskog pola. ... nekoliko revolucionarnih reči određenih da promene i omoguće shvatanje smisla knjige, možda postojanja. ...

... ne mogu postojati dva ista čitanja: samo naslov i ime autora umiruju nas u pogledu ovog predmeta u obliku knjige. Pavić je stavio čitaoca na vrtešku.

Rečnik se pretvara u priručnik o onome što bi moglo da se desi, ili se dešava, nama, drugima: da nije Pavić jedan novi Nostradamus?

Nico Orengo

»CORRIERE DELLA SERA«, MILANO, 15. 6. 1988.

Očaravajuća knjiga Milorada Pavića jedna je vrteška demona, enciklopedija demonskog. ... Mefistofel Getea. ... Zveva. ... Bulgakova. ... Gimaresa Rose. ... Singera. Pavić se dostojno uvršćuje u ovu savremenu poetsku demonologiju. ... očaravajući ep o jednom izumrlom jeziku iz čijeg pepela se po svojoj prilici rada nova književnost.

Claudio Magris

»ITALIA OGGI«, MILANO, 15. 6. 1988.

... roman inovativan u odnosu na savremene literarne kategorije. Pokušaćemo ukratko da ispričamo šta je »Hazarski rečnik« iako će objašnjenje biti ograničeno kao svaka dvodimenzionalna projekcija jednog sferičnog objekta.

... sugestivna i dopadljiva piramida priča, izreka, igara i podu-darnosti, jedan istočni »Dekameron« ili eksperimentalna »Hiljadu i jedna noć«.

Marina Cusi

»LA STAMPA«, TORINO, 15. 6. 1988.

Izgleda gotovo da ova knjiga i ne treba da ima autora, kao neki vizantijski mozaici. »Hazarski rečnik« poseduje veličanstvo kakvog drevnog kataloga, njegov stil milozvučnost i sintezu iščezlih srednje-istočnih hroničara i pesnika.

Claudio Altarocca

»L'UNITA'«, ROMA, 15. 6. 1988.

... pirotehnički roman-leksikon. ... može se govoriti o izdavačkom poduhvatu iz više razloga. ... tu su svi uslovi za »slučaj« od uspeha. ...

Treba li dodati još nešto? O prirodi literarnog i proznog osmišljavanja, da. Jer je novo. ... Pavić sadašnjem stadijumu svesti o mogućnostima literature dodaje originalnu varijantu »Hazarskog rečnika«.

Borhes? Eko? Naravno i oni. Stvar je međutim originalnija i kompleksnija utoliko što autor ima na svojoj strani, odnosno doživljava i poznaje jedan svet koji sadrži sopstvene autentične parametre, suštinske i ikonografske: Balkan.

Kao mesto događanja svoje priče on je opisao jedan idealni krug sa osovinom kompasa centriranom na Beograd i jednim zrakom koji dodiruje, kružeći, Solun i Carigrad, Krakov i Beč, Veneciju i Dubrovnik, i unutar ovog kosmosa pušta da klijuća, jednom sjajnom prozom, citatima i invencijom, ukrštanje sveukupne ljudske materije koja ga je naseļavala i oplodila.

Silvio Ferrari

»IL SECOLO XIX«, MILANO, 17. 6. 1988.

Svaka odrednica rečnika je jedno obaveštenje za sebe. Ali da li se radi o istini ili laži, istorijskim činjenicama ili fantaziji? Je li to kabala, magija, istinita laž ili ono »snevat, možda« Vilijama Šekspira?

Giuseppe Venosta

»EUROPEO«, MILANO, 17. 6. 1988.

»Hazarski rečnik« je najveći posleratni književni uspeh u Jugoslaviji. ... Od pre nekoliko meseci počeo je svoje evropsko i svetsko putovanje. Pre dva meseca je izašao u Francuskoj, lansiran na televiziji od strane samog autora koga je predstavio Bernar Pivo u izlogu svog izuzetno praćenog »Apostrofa«. Istovremeno je objavljen u Nemačkoj gde je već pri trećem izdanju. U Italiji ga je dobio Garcanti na aukciji na kojoj su učestvovali Adelfi, Longanezi, Feltrineli. U oktobru počinje drugi deo ofanzive: izaći će za Knopfa u Njujorku, za Hamiša Hamiltona u Londonu. U januaru '89 biće red na Španiju i Mađarsku.

Cesto ispod fantazije i legendi izbija aktuelnost. Hazari su na primer bili većina u njihovoj zemlji, koja je međutim bila podeljena na više oblasti, a u svakoj od njih Hazari su bili manjina, tako da su se mnogi odricali sopstvenog jezika i proglašavali se Grcima ili Arapima, da bi imali ugodniji život. Čitane u Beogradu, prestonici Srba koji drže na okupu jugoslovensku državu dok ih svi ostali narodi ne podnose, ove reči ne ostavljaju nikakvu sumnju u pogledu smisla metafore.

Michele Dzieduszycki

»CORRIERE DELLA SERA«, MILANO, 19. 6. 1988.

»Hazarski rečnik« je već preveden na nekoliko jezika pošto su se oko njega otimali na frankfurtskom sajmu. Kritika o njemu već naveli-kog govori. ... i već je postao književni »slučaj«. ... »Rečnik« je pun metafora, alegorija, dvostrukih značenja: sama struktura u obliku lavirinta podseća na Sveito Pismo, na Bibliju.

Ako lavirintska struktura omogućuje kružno čitanje, čini nam se da Pavić ima Arijadnin konac: temu snova.

Cesare Medail

»24 ORE«, MILANO, 19. 6. 1988.

Nauči taj narod i čuvaj ga na srpskom (igra reči: ital. in serbo — na srpskom, tenere in serbo — čuvati). Knjiga koju treba čitati instinktivno, ne postavljajući sebi suvišna pitanja.

Antonella Scott

»ANSA«, 20. 6. 1988.

Pavić prosipa kao da su cveće, između redova, prosvetljujuće rečenice njegove misli koja ne podnosi ideologije ni granice, a sklona je toleranciji, dijalektici, paradoksalnom.

»Hazarski rečnik« izgleda galenska mešavina svih literarnih žanrova.

Hazarska epopeja je ustvari samo pretekst za brojne metafore, lingvistička poigravanja, priče na žljeb, bajke i rebuse poverene gomili likova koji se pamte, mitskih i demonskih. Istorijska istina i srećna invencija se mešaju stalno dezorijentišući čitaoca sa kojim Pavić ipak sve vreme održava kontakt, čas ubedljiv, čas udaljujući, ali u svakom slučaju veseo, čuvajući za svaku stranu po jedno iznenađenje.

Cristina Misischia

»AVVENIRE«, MILANO, 22. 6. 1988.

Tajna nestanka jednog naroda, Hazara, koji su se nastanili na obalama Kaspijskog mora u X veku i bili zbrisani strahovitim kolonijalnim osvajanjem jednog ruskog kneza, pretekst je za jednu višeslojnu priču u obliku kineskih kutija, određenu da obeleži modernu književnost. »Hazarski rečnik« srpskog pisca Milorada Pavića izlazi ovih dana za desetak izdavača u Evropi i Americi, svedočeći o legendarnoj pripovedačkoj vitalnosti razudene balkanske kulture i o organizativnom i maštovitom geniju autora.

Definisano kao »roman leksikon« ovo delo poseduje karakteristike drevnih religioznih spisa, podeljeno i razgranato u odrednice, od kojih svaka kalemi jednu priču na drugu i u kojima se ne može razlikovati istorijski elemenat od oniričkog, u jednom neprekidnom i primamljivom prevazilaženju granica jezika.

Čitavo bogatstvo legendi i objektivnih činjenica, aveti uskrslih iz neprohodne šume mitova i stranica rasutih po »paklovima« biblioteka, prožima dvostruku priču. Na dunavskoj sceni srpsko-turskog rata 1689. odvija se predskazan jednim zajedničkim snom susret između tri ličnosti: bogatog aristokrate Avrama Brankovića, vojskovođe i kolekcionara

drevnih spisa; Turčina Jusufa Masudija, leutara opčinjenog neizvesnom istorijom hazarskog naroda, i Jevrejina Iutalice Samuela Koen.

Tražili su se uzajamno na sve strane, preživljavajući iskustva koja se teško mogu prepričati drugačije osim objašnjavanjem simboličnih i aluzivnih situacija koje neprestano upućuju na onostranost lišenu prostornih i vremenskih granica.

Pa ipak su to jaki i punokrvni likovi, u lovu na saznanje od kojih poseduju samo fragmente, malobrojne i dragocene kockice mozaika. U trenutku kad se sretnu, kad su već blizu rešenja enigme, ginu.

Ova tragična konstanta izgleda da je »sine qua non« opstanka tajne o Hazarima, određene da se iznova predložava svakih trista godina. Jer, na razboju na kome Pavić odmotava tri knjige svog romana — leksikona (hrišćansku, jevrejsku i muslimansku) prepliće se i jedno nama savremeno događanje: 1982. u Istanbulu sreću se ponovo tri naučnika — jedan Egipćanin, jedan Jugosloven i jedna poljska Jevrejka.

Kao i njihovi prethodnici opsednuti su tajnom Hazara i uspevaju da sastave fragmente jedine drevne knjige koja govori o njihovoj civilizaciji. U trenutku kad samo što nije gošlo do odlučujućeg objašnjenja, dvoje od njih ginu. Tajna ostaje tajna, a jedini preživeli u ovom traganju — koga su možda mračne sile pozvale da izvrši dvostruki zločin — moraće da napusti poduhvat.

Sledećih trista godina hazarska istorija i metafizika nastaviće da se šire meandrima balkanske memorije: jedan »koine« plodonosnih jezika i folkloru koje pripovedač — rabdomant uobličava ne ustručavajući se da pliva i leti, pomoću odgovarajućih mimetičkih sposobnosti, po strujama fantazmagoričnih dubina.

Delo — koje se pojavljuje u dve »verzije«, muškoj i ženskoj, različitim za dvadesetak enigmatičnih redova — jeste avanturistički i ljubavni roman; istovremeno je kabalističko delo, knjiga snova različitih i ukrašenih civilizacija.

Mogao je da se desi jedan pravi pravcati kaos da autor, osim što je obdaren velikom organizacijsko-naučnom sposobnošću, nije imao i dragoceni dar za poeziju.

Ko bi to rekao? Iz jedne marginalne kulture u krizi identiteta, srpske, jedan pisac otvara, u okvirima kolektivnog imaginarnog Balkana, veoma vitalnu riznicu fantazije i mudrosti bez specifičnih religioznih obeležja. Staviše, razarajući priču Pavić otkriva apsolutno nov način pripovedanja, savršeniji i »realniji« od bilo koje nadrealističke teorije.

Arrigo Bongiorno

* * *

»IL MESSAGGERO«, ROMA, 28. 6. 1988.

Milorad Pavić ovim nesvakidašnjim delom, eksplozivnom mašinom za vatromet i lingvističke akrobacije, izaziva dopadanje koje u srednjeevropskom području ima premca i srodnosti samo sa fantazijom i ironijom magrebinskih skica fon Recorija.

Naracija se pita o postojanju teksta, sledi dijalektiku realnosti i invencije koja je inervise, hvata momente vitalnosti koji pri svakoj transkripciji modifikuju pismo, dovodeći do jednog beskrajnog otvaranja. Tragovi (Hazarar) su tako objekat jedne filološke priče koja uvodi na scenu arheologe, istoričare, slaviste i koju Pavić zna da oživi jednim jedinstvenim prelazom sa bajke na napetost krimića.

Ali, da li postoji jedna istina na dnu ovog kaleidoskopa koji autor vrti kao vir? Planovi naracije su tako artikulisani da svaki zaključak izmiče u momentu kad se nazre.

Legende o rađanju alfabeta i jezika, kao i svih struktura kulture i društva, ustvari su tema koju je Pavić izabrao za svoj »roman leksikon«.

Potka knjige otkriva ovu granicu, tačku u kojoj se jezik ovaploćuje i dobija telo, poetsko telo.

Ovaj roman je jedan mit i utoliko što je mit pruža neprekidnu mogućnost novih mitologija...

Giuliana Morandini

* * *

»IL GIORNALE«, TORINO, 6. 7. 1988.

Milorad Pavić je složio svoju knjigu. Kažem složio jer je knjiga (ili dve knjige koje se razlikuju samo za par redi) jedna prava slagalica za čije čitanje uopšte nije potrebno znati bilo šta o Hazarima. Sam naslov kaže da se radi o enciklopediji i ceo roman — koji postoji, može mi se verovati — sastavljen je od odrednica »rečnika«.

Sve je to jedna neverovatno lepa igra, sačinjena pre svega od simpatične lepršavosti gde se svaka pojedinost kreće kao u odsustvu zemljine težine ostajući ipak u vezi sa ovom komplikovanom ali fluidnom pričom o potrazi za prvim »Hazarskim rečnikom«.

... u umetnosti se može biti imitator ili inovator. U Pavićevom slučaju glasam sa sigurnošću za ovu drugu mogućnost.

Sergio Noja

(Izbor i prevod B. N.)

karavan duha

đula iješ

Jednu priču započinjem od kraja. A na početku je neka vrsta morale de la fable kakva zaključuje srednjovekovne poučne priče.

Derd Lukač je bio pričalo blistavog uma i lepršavog izraza. Beskrajno je podnosio jake cigare i žestoko piće. Satima ih je trošio kao pogonsko gorivo tokom razgovora. Do zore je mogao da vodi glavnu reč, i ako bi se tako zbi- lo, pod sto su padali od pića svi njegovi posetio- ci i gosti. Skakao je s jedne teme na drugu, sa- mo je on znao pod kakvim unutarim nadah- nućem, i kakvim rukavcima ideja i činjenica.

Prvi put mi je jednom ovakvom prilikom pri- povedao, kao neku vrstu ilustracije svoga unu- tarnjeg filozofskog mira, kako je doneo odluku o streljanju ljudi posle jedva nekoliko trenuta- ka razmišljanja.

Dogodilo se to za vreme jedne krvave bitke mađarske Crvene armije (1919). Vojnici su us- tuknuli, jer i nisu bili obučeni i disciplinovani vojnici, nego pukovi fabričkih radnika na brzi- nu ubačeni u borbu, obučeni samo da rukuju puškama ali ne i na disciplinu. Lukač je bio ko- mesar za prosvetu, i on sam se takode našao na frontu kao i fabrički radnici. Dobrovoljno, kao politički komesar.

Na čelu neke disciplinske komisije postrojio je uzmakle vojnike koji su se upravo odmarali i pre nego što je prošlo desetak minuta, odlu- čio je da se strelja svaki deseti.

Slušao sam zaprepašten. Začuden i zapre- pašten. U prvi mah nisam ni znao koliko ljudi je zapravo streljano: šest, šesnaest? Tokom razgovora naglasak nije bio na tome. Ne na broju, nego na principu.

Osnova razgovora se kretala, ako se dobro sećam, oko povezanosti ideje i odluke, oko ta- da pomodnog sartrovskog i kamijevskog izbo- ra — presudnog choix —, oko moralnog pita- nja liberté de choisir. Među gostima na večeri za stolom je bilo i dvoje Francuza. Nisam hteo da zbog pojedinosti zaustavljam raspravu, ni- sam hteo da je odvedem na sporedni kolosek.

Jedva mesec dana kasnije opet sam od njega čuo istu priču od reči do reči, i sada za vreme

večere u užem društvu, u stanu kod Tibora De- rija. Ovaj put je Lukač nije pričao kao ilustraci- ju filozofske teze, jer je konverzaciju neusilje- no vodila domaćica koja je uvek razgovoru da- vala šaljiv ton. Lukač je svoju priču (već ne znam zašto ju je započeo) i sada završio time da ondašnju svoju odluku smatra ispravnom, ponovio bi je u svako vreme; odnosno isto bi postupio.

Za ljubav pojedinosti opet nisam hteo da skrećem tok konverzacije, isto kao i pri prvom susretu s ilustracijom za ideju. Ali sam se pri- setio kako je u onom prvom slučaju gospoda Arlan iskolačila oči slušajući neočekivanu pri- ču, ali i sam Arlan — tadašnji urednik Nouvel- le Revue Française — trgnuo je glavu na neka- kav poremećaj žanra upravo prema Flori, ne znam zašto, kada je Lukač neočekivano utkao ovaj isuviše jak primer u dotadašnji glatki tok dobrog profesorskog razlaganja u kojem je i sam uživao toliko da se smeškao.

To me je prisililo da sutradan prepodne, ka- da su gospoda Deri i moja supruga imale još ponešto da naknadno saopšte jedna drugoj te- lefonom, i ja preuzmem slušalicu. Šta Tibor ve- li na to što je i on čuo. — Da je prvi put čuo! — rekla mi je živo. — O tom događaju smo slušali od čika Đurike upravo četvrti put!

Deri je očito već ranije formirao svoje mišlje- nje. I preko telefona je gotovo uz klimanje gla- ve govorio »naravno, naravno«. Da taj direktni izbor, ta smela odluka zapinje svojom savešću u želucu filozofa ma kako on mirno živeo. Moglo se čuti kako Deri zeva u postelji:

— Još uvek ne može da svari odluku.

— Ili je ponovo preživljava.

— Zar nije svejedno?

Saznao sam da je u ovom svom negdašnjem postupku, s istim već izazovnim zaključkom da ga i danas prihvata, pričao u zaista mnogim sredinama. I kao čika Đuri, ali i kao profesor, akademik ili drug predavač. Pričao je o tome — mislim — i u onom dokumentarnom filmu koji je snimio Andraš Nad za književni muzej, za buduće posthumno prikazivanje.

O svojim ličnim vojničkim vrlinama — pod- razumevajući da ih je pominjao kao individu- alne — on sam je pričao samo uz smeh, bar preda mnom. Prilikom rumenskog krvavog napada — moglo bi se reći i krvoločnog, bez- razložno nemilosrdnog — Lukač je trebalo da deluje u legendarnoj trupi Šarai-Sabo kao po- litički komesar. U teškom trenutku je stigao na ratište.

Posle celodnevne artiljerijske i pušćane palj- be, bivši husarski oficir je naredio odlučno po- vlašćenje vojnicima u crvenim mundirima koji su se stručno branili. Prepušteno selo je na- pustio s poslednjim pešacima. Pored njega je bio komesar za prosvetu koji je stigao prethod- ni dan, sada vojni intendant. A ovaj — Lukač — ni do sada nije odobravao napuštanje sela. Ali se sada odjednom zaista uzjogunio. Sa ne- koliko vojnika, čak i sam on hoće da se vrati u selo. U kuću gde je bio na zajedničkom konaku sa Šarai-Saboom.

Tamo je zaboravio svoj pribor za brijanje. Jer je zbog pojačane pucnjave u praskozorje bio prinuđen da odve da na frontu preskoči bria- nje, do kojega mu je inače bilo veoma stalo. I već je bio pošao, i nisu ga zaustavili argumenti Šarajia koji su se gušili u psokama. Nego što su Rumuni već s tornja pucali iz mitraljeza.

Pod uticajem gotovo šaljivog smeška tokom priče, smeo sam reći da bih u sudu o junačenju stao na stranu Šarai-Saboa; i danas to mislim: nepromišljenost.

Prava nepromišljenost! Po Lukaču. Onda je on iz Pešte stigao na front iz onog rukovodstva čiji je veći deo poreklom iz grada i o čijim je sposobnostima Šarai već onda govorio s razo- čarenjem; jer je kasnije upravo zbog toga ispa- lio sebi metak u glavu.

U Lukačevoj glavi je bljesnuo niz filozofskih misli: trebalo je pokazati da u jednom cvike- raškom intelektualcu s malenim rukama kao u devojičice postoji isto toliko prezrenje prema smrti kao i u jednom oficiru Monarhije koji je za to profesionalno treniran. Lukač nije želeo da prodre nazad u selo. Nego u poverenje svo- ga komandanta. — I da li je uspeo? — Iako je britva propala!

S mađarskog:
Sava Babić